

ELEŞTİREL GERÇEKÇİLİK BAĞLAMINDA MEHMET AKİF ŞİİRİNE BİR BAKIŞ

Secaattin TURAL¹

Özet

Sosyalist dünya görüşüne bağlı olarak gelişen toplumcu gerçekçiliğin temel sorunlarından biri de farklı bir dünya görüşüne sahip olan bir yazarın eserinin değerlendirilmesinde ortaya çıkan sorunlardır. Toplumcu gerçekçi olmayan bir yazarın eserinin değerinin olmadığı ve edebiyat dışı sayılması tehlikesi ünlü Marksist eleştirmen Georg Lukács'ın temellerini attığı "eleştirel gerçekçilik" kuramıyla bir nebze olsun atlatılmıştır. Lukács'ın, Tolstoy, Balzac gibi sosyalist bir dünya görüşüne sahip olmayan gerçekçi yazarların çevrelerinde ve toplumda gördükleri eşitsizlikleri, haksızlıkları, adaletsizlikleri, sınıf çatışmalarını hiç taraf gözetmeksizin, içten ve dürüst bir dille ve gerçekçi bir bakış açısıyla eserlerine yansıttığını söylemesi, Türk edebiyatı söz konusu olduğunda Mehmet Akif'i hatırlamamıza yol açmıştır. Toplumcu gerçekçi eleştirmenlerimiz Akif'e bu gözle baktığında hayli önemli sonuçların ortaya çıkacağını söyleyebiliriz. Toplumcu gerçekçi olmayan bir yazarın da yaşadığı dönemin kusurlarını, bunalımlarını, çelişkilerini eleştirel gerçekçi bir bakış açısıyla eserlerine yansıtabileceği Akif'in şiirlerine bakıldığında kendiliğinden ortaya çıkar.

Anahtar kelimeler: gerçekçilik, toplumcu gerçekçilik, eleştirel gerçekçilik, şiir, sosyalizm

AN OVERVIEW OF MEHMET AKİF'S POETRY IN THE CONTEXT OF CRITICAL REALISM

Abstract

One of the main problems of socialist realism which sourced from the socialist worldview is the problem emerging while evaluating the works of an author from a different worldview. The hazards of considering the work of a non-socialist realist author as unworthy and non-literary were rather overcome by "critical realism" which was generated by famous Marxist critic George Lukács. The fact that Lukács thought 'realist writers who don't have a socialist worldview like Tolstoy, Balzac, also reflect the inequality, unfairness, injustice, class conflict of their environment and society by an objective, sincere and honest wording and realist perspective' reminded us of Mehmet Akif in the case of Turkish literature. We can say that many significant facts will be revealed, if the socialist realist critics regard Mehmet Akif from this point of view. It is intrinsically revealed in Mehmet Akif's poetry that a non-socialist-realist writer can also reflect the flaws, the crisis, the conflicts of his period with a critical realist perspective.

Keywords: realism, socialist realism, critical realism, poetry, socialism.

Türk edebiyatının en önemli sorunlarından birinin toplumcu gerçekçilerin kendi dışındaki edebi yönelimleri edebiyat dışı sayması olduğunu söyleyebiliriz. Hatta bu yadsımanın Marksist dünya görüşüne dayanan Toplumcuların kendi aralarında yaptıkları bazı tartışmalara da yol açtığı bilinmektedir. Burada Attila İlhan'ın toplumcu gerçekçileri aktif realist ve sosyalist gerçekçi diye tanımlayarak eserlerini sanat yönünden yetersiz bulmasını ve kendi sanat

¹ Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, secaattintural@yahoo.com

anlayışını onlardan ayırmak için toplumsal gerçekçi ya da sosyal gerçekçi olarak tanımladığını hatırlayabiliriz. Markist estetiğin bazı yorumcularının sanatı ikinci plana atarak ideolojiyi ön plana almasının doğurduğu ve böylece propagandist bir edebiyatın ortaya çıkmasının yol açtığı tartışmalar her ne kadar konumuz dışında olsa da bunlara değinmeden geçemeyeceğiz.

Öncelikle Toplumcu gerçekçiliğin temelinde, sosyalist dünya görüşüne bağlı bir toplumculuğun gerekli ve yeterli bir şart olduğu düşüncesinin bulunduğu unutulmamalıdır. Bir eserin sanat değerini sağlayan, Marksist bir dünya görüşünü içeren politik bir tavır ve buna bağlı olarak toplumdaki sınıf çatışmasını öne çıkararak ideal kahramanlar yaratmak ve nihayetinde işçi sınıfının zaferini ilan edecek olan sosyalist bir dünyanın romantik imgeler üretmektir. Bazı Markist eleştirmenlerin veya karşıt düşüncelerin “toplumcu gerçekçilik”e yönelttiği en önemli eleştiri de zaten buradan kaynaklanmaktadır. Sovyet Rusya’da 1934 yılında toplanan “Sovyet Yazarlar Birliği Birinci Kongresi”nde Jdanov, Gorki, Buharin gibi Marksist yazar ve eleştirmenler toplumculuk üzerine görüşlerine açıklarken özellikle Stalin dönemine damgasını vurarak devletin resmi sanat görüşü haline gelen toplumcu gerçekçiliğin ana ilkelerini açıklamış ve böylece edebiyata bir anlamda yol haritası da çizmiş oldular (Moran, 1991, s. 48).

Toplumcu gerçekçilik sanatın ne olduğu sorusundan çok ne olması gerektiği sorusuna cevap verir (Moran, 1991, s. 48). Bu da bizi sanatın bir sınır çizgisine sahip olduğu gerçeğine götürür. Böylelikle her toplumcu eserin iyi olduğunu, her iyi eserin toplumcu olduğunu daha doğrusu ancak toplumcu eserlerin iyi olduğunu kabul etmek durumunda kalırız. İşte bu noktada Marksist eleştirmenlerin bile tenakuzda kaldıkları bir husus ortaya çıkar. Dünya görüşü veya sanat anlayışı dolayısıyla Marksist estetiğin dışında kalan yazarlar veya eserler nasıl değerlendirilecektir? Toplumcu gerçekçilerin bu hususta herhangi bir tereddüdünün bulunmadığı açıktır. Yanlış bir dünya görüşü ve estetiğe dayanan eserler kanon dışıdır. O zaman klasik gerçekçi romanın ustaları Balzac, Stendhal, Tolstoy, Dostoyevski; yine 20. yy’ın avangard tabir edebileceğimiz Faulkner, Joyce, Kafka gibi yazarların burjuva dünya görüşünden hareketle eserlerini kaleme aldıkları söylenerek değersiz bulunmaları da kaçınılmazdır. İşte bu noktada Adorno ve E. Fisher gibi Marksist eleştirmenler devreye girerek sanat için “gerici”, “burjuva” gibi tabirlerin yeterli olmadığına dikkat çekerek, emekçi sınıfının sorunlarını işlemeyen bir eserin bile toplumcu bakıştan kendisini kurtaramayacağını ileri sürmüşlerdir. Burada özellikle L. Althusser’in kuramsal açıklamasını hatırlamalıyız. Althusser’e göre hakim ideoloji “dini kurumlarda, okulda, ailede” üretilir. Ancak edebiyat da bu konuda masum değildir. Söz konusu ideolojik aygıtların yanında edebiyat belli bir mesafeden dışarıdan göstererek ideolojiye görünürlülük kazandırır. Diğer ideolojik aygıtların açıkça söyleyemeyeceği şeyler birdenbire belirgin hale gelir, eserde boşluklar ve suskunluklar halinde kendini gösterir (Moran, 1991, s. 59). Böylece Derrida’yı hatırlatır biçimde asıl olan söylenenler değil söylenmeyenlerdir. Örneğin burjuva dünya görüşünden hareket eden bir eserde biz rahatlıkla ezilen sınıfların trajedisini bulabiliriz. Bu hususa özellikle Marks’ın yol arkadaşı Engels’ten yola çıkan ünlü Marksist kuramcı Georg Lukács dikkat çeker. Gerçekçiliği ele aldığı yazılarında sol düşünceye daha yakın olan Zola yerine kralcı olduğunu söylediği Balzac’ı tercih ettiğini belirten Lukács dikkat çekici yorumlarda bulunur. Her tarihsel dönemin bunalımların, yıkımların ve yeniden doğuşların çelişik birliğinden oluştuğunu belirten Lukács, Balzac’ın kralcı feodal Fransa’nın kusurlarını ve acımasızlığını görkemli bir dille anlattığına vurgu yaparak “eleştirel gerçekçilik”in temellerini atar. Ona göre sadece toplumcu bir bakış açısına sahip olmak yetmez, bunun yanında konuyu işleyiş, tiplerin ya da karakterlerin yaratımında nesnelliliğin ihmal edilmemesi gerekir. Eleştirel gerçekçilik insan özünün daha iyi yakalandığı, toplumsal yaşamın politik nedenler ihmal edilmeksizin ele alındığı ama bunu yaparken toplumculuğun hazır şeması yerine eylemlerin, düşüncelerin nesnel karşıtlığını yakalamayı başarabilen büyük gerçekçiler dediğimiz 19.yy.’ın büyük romancılarını öne çıkarmıştır. Toplumcu gerçekçilik için büyük bir sorun teşkil edebilecek böylesi bir durum gerçekçiliğin bir zaferi olarak yorumlanmaktadır. Bu yalnızca yanlış bir politik tercih sahibi bir

yazarın estetik yönden başarılı sayılabileceğinin kabulü değil, ayrıca toplumsal sorunların ve insan ruhunun özüne dokunmada gerçekçilerin oldukça yetkin olduklarının da kabulüdür. Lukács'a göre Balzac ve Tolstoy gibi yazarlar hakikate karşı duydukları arzu nedeniyle yaratmış oldukları karakterler ve olayları işlerken kendi dünya görüşleri ve inançlarıyla aykırı düşmeyi bile göze alarak estetiği de ihmal etmeden içtenlik ve dürüstlikle gördüklerini anlatırlar (Lukács, 1987, s. 19). Yine Lukács, onların toplumun sorunlarına bigane kalmadıklarına, kapitalist üretim düzeninin yol açtığı acıyı ve ahlaki çöküşü onların eserlerinde nesnel karşılığın verilerek işlendiğine dikkat çeker (Lukács, 1987, s. 21). Sonraları T. S. Eliot da kuramsal bir anlama dönüşecek olan nesnel karşılık estetik değer de belirleyici noktasıdır.

Biz burada Lukács'ı hatta Engels'i izleyerek samimilik, dürüstlük, ahlakilik meselesinde Türk toplumcu gerçekçilerinin kendi dışlarında kalan yazarlara da aynı ilkeyi uygulamakta geç kaldıkları düşüncesinde olduğumuzu belirtmek istiyoruz. Toplumcu gerçekçilerin özellikle Peyami Safa'nın bir aşk hikayesi etrafında ördüğü "Dokuzuncu Hariciye Koğuşu" romanında sınıfsal farklılığın yarattığı çatışmaları dikkate almamalarını buna örnek olarak verebiliriz. Yine, eğer istenirse Tanpınar'ın Saatleri Ayarlama Enstitüsü romanında sosyalist dünya görüşüne sahip olmayan bir yazarın sosyal ve siyasi alandaki bozukluklara yönelttiği eleştirilerin ne denli yoğun olduğu görülebilir. Zira yukarıda bahsi geçen L. Althusser gibi Marksist yazarların da dikkat çektiği gibi edebiyat, kapitalist toplumun temel harcı olan sömürüyü saklayamayan yegâne ideolojik aygıttır ve bu bakımdan toplumcuların ideolojik seçimlerine kurban giden eserlerin bu yönüyle incelenmesinin önemine işaret etmek isteriz. Bu tür bir incelemeye sosyalist bir dünya görüşüne sahip olmayan, hatta tam karşısında sınırlarına sığmasa da muhafazakâr diye tanımlanabilecek bir yazarın, Mehmet Akif'in şiirlerinin uygun olduğu düşüncesindeyiz. Lukács'ın belirttiği gibi toplumun en önemli, en can alıcı sorunlarını ele alan bu tip yazarların duyguları halkın acılarıyla uyarılır, sevgilerinin ve nefretlerinin nesnelere ve yönlerini bu acılar belirler. Mehmet Akif'in yaşadığı dönem itibarıyla Osmanlı Devleti'nin çöküş döneminin yol açtığı bütün trajediyi eserlerine yansıttığını söyleyebiliriz. Balkan ve I. Dünya Savaşı'nın ardından yaşanan Kurtuluş Savaşı onun eserlerine belki de hiçbir şairde görmediğimiz kadar derin bir duyarlılıkla yansımıştır. İstiklal Marşı da böylesi bir duyarlılığın sonucunda yazılan bir metindir. Savaşların getirdiği buhranlar, toplumsal kargaşa, yokluk ve fakirlik aslında toplumcu gerçekçi yöntemin yabancı olmadığı bir tema zenginliğidir. Ancak sosyalist bir dünya görüşüne sahip olmayan bir yazarın kaleminden yansıyanlar ise eleştirel gerçekçilikle bağdaşabilir. Onun özellikle Emile Zola hayranı olması ve natüralizmin yalnızca çıplak gerçekçiliğini öne çıkaran gerçekçi bir yazar olduğunu da burada hatırlatmakta fayda vardır. Akif'in toplumda gördüğü haksızlıkların, sömürünün, zayıflıkların, fakirliğin yol açtığı acılara gözünü ve kalbini yummayan bir kalem olduğu en açık bir biçimde *Hasta* (Ersoy, 2007, s. 11-14) adlı şiirinde karşımıza çıkar. Halkalı Ziraat Mektebi'nde şahit olduğu gerçek bir vakayı şiirine taşıyan Akif burada yetim bir çocuğun verem olduğu için okulundan nasıl gönderilmek istendiğini anlatır. Şu mısralar ise çocuğun lisanından oldukça duygusal ve trajik bir üslupla verilir:

"Şimdi tebdil-i havâ var mı benim istediğim?

Bırakın halime artık beni rahat öleyim!

Üç buçuk yıl bana katlandı bu mektep, üç gün

Daha katlansa kıyamet mi kopar? Hem ne için

Beni yıllarca barındırmış olan bir yerden,

"Öleceksin" diye koğmak? Bu koğulmaktır."

Çocuğun dilinden bütün yetimlerin, kimsesizleri adına feryat koparan Akif, toplumsal bir soruna dikkat çekmiş olmuyor mu? Elbette toplumcuların sosyalist bir dünya görüşüyle her şeyin düzeleceğine şiirinde vurgu yapmıyor ama tıpkı Balzac ve Tolstoy gibi gerçekçiler gibi etrafında gördüğü haksızlıkları, acıları görmezlikten gelmiyor: Lukács'ın samimiyet ve içtenlik dediği türden bir üslup ve bakış açısını gördüğümüz Akif şiirin sonunda adeta bütün ezilmişlerin, yetimlerin, kimsesizlerin sesini duyurmaya çalışarak toplumun vicdanını uyandırmaya çalışır.

Götür İstanbul'a bir yerde bırak ki: Gureba,
Kimsenin onlara aldırmadığı bir sırada
Uzanıp ölmeye bir şilte bulurlar orada!

Küfe (Ersoy, 2007, s. 20-23) adlı şiirinde de aynı hisli ve gerçekçi bakış açısını görürüz. Okula gitmek yerine ailesini geçindirmek zorunda kalan bir çocuğun feryadını duyurur bize şair. Yine oldukça gerçekçi bir tablo çizerek şiire başlar. Yolda giderken ayaklarının dibinde bir çocuğun tekmelediği hamal küfesi belirir.

On üç yaşında kadar bir çocuk gelip öteden,
Gerildi tekmeyle indirdi öyle bir küfeye:
....
"Benim babam senin altında öldü, sen hâlâ
Kurumla yat sokağın ortasında böyle daha"

Çocuğun bu isyanının acısını yüreğinde duyan şair, ona nasihat etse de aslında toplumsal vicdana seslenmektedir. Babasından kalan yegâne miras olan küfe çocuk için ailesini geçindirmenin tek aracıdır. Anasına ve kardeşlerine onunla bakacaktır. Burada dikkat edilirse çocuğun seçilmesi hiç de tesadüf değildir. Zira çocuğun uyandırdığı acıma duygusu toplum için daha vurucu bir unsurdur. Şu mısralar ise en realist tablolar da bile bulunmayan türdendir.

Cılız bacaklarının dizden altı çırpıplak...
Bir ince mintanın altında titriyor, donacak!
Ayakta kundura yok, başta var mı fes? Ne gezer!
.....
Bu bir ayaklı sefalet ki yalnayak, baş açık,
On üç yaşında buruşmuş cebîn-i sâfi, yazık

İnsanın merhamet duygularını kabartacak bir üslupla fakir bir yetim çocuğun trajik durumunu veren şairin şu mısraları da eğer istenirse sınıf farklılığının yarattığı sömürüye dikkat çekme noktasında önemlidir.

O anda mekteb-i rüştiyyeden taburla çıkan

Bir elliden müteceviz çocuk ki, muntazaman
Geçerken eylediler ihtiyârı vakfe-güzîn
Hasan'la karşılaşırken bu sahne oldu hazîn,
Evet bu yavruların hepsi pür-sürûd-ı şebâb

Yukarıdaki mısralar Akif gibi muhafazakâr olarak nitelendirilebilecek bir kalemin değil de toplumcu bakış açısına sahip bir yazarın elinden çıksa çok farklı değerlendirmelere yol açabilir ve toplumcularımız Zola ve Gorki'de görülebilecek türde bir realizm karşısında olduklarını söyleyebilirlerdi. Burada Akif'in daha önce de belirttiğimiz gibi muhafazakâr bir yazar kalıbına sığmadığını da belirtmeliyiz. Biz yalnızca onun özellikle toplumcuların gözündeki algısını dile getirmek için bu tabiri kullandık. Onun metinlerinin hiçbir toplumcu şairde bulunmayacak kadar sosyalist dünya görüşünün kavramlarıyla örtüşmesi ileride Nurettin Topçu ve İsmet Özel'de karşımıza çıkacak olan bir akımla da bağlantılıdır. Akif ve adı geçen yazarlarımız adeta sosyalizmin tekeline girmiş olan toplumsal adaletsizlikleri yol açan kavramları İslami bakış açısıyla yorumlamışlardır. Sosyal hayattaki eşitsizlikler, adaletsizlikler, sömürü, sınıf farklılıklarının getirdiği çatışmalar bu yazarlarımızın kaleminde toplumcu diyebileceğimiz bir bakış açısıyla dile getirildiği halde ideolojik kamplaşmalar dolayısıyla toplumcu gerçekçilerimizin onları görmezden geldikleri de bilinen bir gerçektir. Yukarıdaki mısralarda küfenin altında ezilen ve okula gidemeyen Hasan'ın karşısına okullarından neşeyle çıkarak huzur dolu yuvalarına doğru koşan çocukların çıkarılması toplumcu bakıştan nasıl ayrı görülebilir? Zengin-fakir, ezen-ezilen çatışması şiirin ana teması olarak yorumlanamaz mı?

Samimi bir dil ve yürek sahibi olan Akif'in etrafında gördüğü haksızlık, eşitsizlik, adaletsizliğe böylesine vurgu yapması poetik anlayışına da oldukça uygundur. “*Bana sor sevgili kârî, sana ben söyleyeyim/ Ne hüviyyette şu karşında duran eş'arım/ Bir yığın söz ki samimiyyeti ancak hüneri.*” diyen Akif, “*Hayır hayal ile yoktur benim alışverişim/Inan ki her ne demişsem görüp de söylemişim*” dedikten sonra “*Şudur cihanda benim en çok beğendiğim meslek/ Sözüm odun gibi olsun, hakikat olsun tek!*” diye son noktayı koyar. Bu mısralar poetik bir metin olarak okunduğunda 19.yy. gerçekçilerini bile aşan bir realizmi kabul ettiğini gördüğümüz şairimizin, toplumcu gerçekçileri andıran bir üslupla da sanatı toplum için kabul ettiği ortaya çıkmaktadır. Nitekim *Meyhane*, *Sevfi Baba*, *Mahalle Kahvesi* gibi şiirleri de hep bu anlayışla kaleme alınarak halkın dertlerine, acılarına, toplumdaki adaletsizlik ve eşitsizliğin getirdiği sömürü düzenine dikkat çekilmiş ve edebiyat bu anlamda işlevsel bir araca dönüştürülmüştür.

Onun kaleminden çıktığını bilmesek toplumcu gerçekçilere atfedebileceğimiz şu mısralar demek istediğimiz husus için iyi bir örnektir:

Köylünün bir şeyi yok, sıhhati, ahlakı bitik
Bak o sırtındaki mintan bile tiftik tiftik
Bir kemik, bir deridir ölmedi kaldıysa diri
.....
Dam çökük, arsa rehin, bahçeyi icra ister,
....

Hiç bakım görmediğinden mi nedendir toprak,

Verilen tohumu da inkar edecek, öyle çorak (Ersoy, 2007, s. 340)

Sonuç

Burada Marksist kuramcı Lukács'ın yöntemini izleyerek şunları söyleyebiliriz: Edebiyatta realizmi sanat anlayışlarının temeline yerleştiren yazarlar, çevrelerinde gördükleri toplumsal bozukluklara, eşitsizliklere, yoksulluklara, adaletsizliklere gözlerini yummadıkları ve bütün bunları eserlerine taşıdıkları için sosyalist bir dünya görüşüne sahip olmasalar ve toplumcu gerçekçi olarak kabul edilemeseler de değerli sanat eserleri üretebilirler üstelik estetiği de ihmal etmeden. Lukács "eleştirel gerçekçi" diye nitelediği bu tür yazarları sayarken kralcı olan Balzac'ı, dini duyarlılığı hayli derin olan Tolstoy'u Engels'ten yola çıkarak örnek vermiştir. Biz de bu makalede buna benzer bir şekilde Mehmet Akif 'i eleştirel gerçekçiliği de aşan ve toplumcu gerçekçiliğe oldukça yakın bir şair portresi olarak çizmeye çalıştık. Toplumcu gerçekçiliğe dayalı eleştiri anlayışında sosyalist bir yazar olmadığı düşüncesiyle eserlerinin ihmal edilmesi, toplumun ölüm-kalım mücadelesi verdiği, Osmanlı Devleti'nin ve dolayısıyla milletin en buhranlı dönemlerini anlamada ve yorumlamada eksikliklere yol açacaktır. Zira şiir kitabının adı olan Safahat, hakikaten de ismi ile müsemmadır ve milletin acılarını, sorunlarını safha safha anlatan eleştirel gerçekçi manzum bir belgedir.

Kaynakça

Ersoy, M. A. (2007). *Safahat*. Haz. Ertuğrul Düzdağ. İstanbul: Fide.

Lukács, G. (1987). *Avrupa Gerçekçiliği*. Çev. Mehmet Doğan. İstanbul: Paralel.

Moran, B. (1991). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İstanbul: Cem.